

Annemieke van Drenth

O.W. Dubois, *Reddende liefde. Het werk van de Heldringstichtingen in Zetten 1847-2010*. Hilversum: Verloren, 2010. ISBN 9 789087 042264, 352 blz., € 35,00.

URN:NBN:NL:UI:10-1-100821

Al geruime tijd is er veel aandacht voor de zorg voor kinderen in instellingen die opgezet en gedreven werden door religieuzen, met name door katholieken. De laatste onthullingen betreffen nu meer dan mishandeling en seksueel misbruik, namelijk een onverklaarbaar hoog sterftepercentage onder pupillen van het 'gesticht' St. Joseph' in het Limburgse Heel. Alhoewel deze zaak speelt in de jaren vijftig van de vorige eeuw, brengen de berichten het belang van het historisch onderzoek naar de geschiedenis van jeugdzorg en jeugdpsychiatrische instellingen in Nederland in de 19de en 20ste eeuw opnieuw in de belangstelling. Wat is er in het verleden precies gebeurd met kinderen en jong volwassenen die uit hun gezin werden gehaald om opgenomen te worden in instellingen waar anderen dan hun ouders of familieleden voor hen moesten zorgen? Welke culturele codes rechtvaardigden een dergelijk sociaal en emotioneel isolement? Welke gevolgen had de opvoeding of behandeling van deze kinderen voor henzelf en hun omgeving?

Met deze vragen startte ik het lezen van Dubois' boek over de Heldringstichtingen in Zetten. Ik kende het initiatief tot een tehuis voor wat toen 'gevallen meisjes' werd genoemd door dominee Ottho Gerhard Heldring (1804-1876) in 1847 uit mijn eigen onderzoek naar het zogenaamde 'abolitionisme' in Nederland. Deze beweging bepleitte, parallel aan die voor de afschaffing van slavernij, de ontmanteling van de wettelijke regulering van prostitutie, die daarmee, zo meende deze protestanten, ten onrechte werd gelegitimeerd. Mijn onderzoek maakt mij terughoudend in oordelen over 'de meisjes' en 'de opvoeding'. Dubois schrijft echter vol religieuze gloed over de 'reddende liefde', ook de titel van zijn boek. De Heldringstichtingen vormden 'veilige muren die de barre en boze wereld op afstand hielden', zo lezen we, en deze 'christelijk-pedagogische meisjesprovincie' stond, aldus Dubois (p. 16), voor een 'grote vormende betekenis' in de mentale, morele en beroepsontwikkeling van de jonge vrouwen. Bovendien, zoals de omslagtekst van het boek aangeeft, pretendeert het een beeld te geven van de 'beschermden omgeving' waarin de meisjes leefden, ondermeer gebaseerd op 'individuele beschrijvingen van karakters en levens van de opgenomen meisjes'.

Vanaf 'het asiel Steenbeek', waarmee het allemaal begon in het midden van de 19e eeuw, tot in het eerste decennium van de 21e eeuw heeft 'Zetten' zich ontwikkeld tot een conglomeraat van instellingen op het gebied van de jeugdzorg. In de Inleiding introduceert Dubois de culturele context van de instellingen: de religieuze opwekkingsbeweging van het Réveil en de maatschappelijke organisatie van zorg en opvoeding die hieruit voortkwam. Heldring was een centrale figuur in dit 'zendingswerk', dat, aldus Dubois (p. 20), getuigde van

‘een hartstocht om zielen te winnen’ die ‘moderne en gesecculariseerde historici vermoedelijk moeilijk kunnen meevoelen’.

In de hoofdstukken die volgen, ontvouwt zich de geschiedenis van de verschillende instellingen, waarbij er aandacht is voor zowel de opvoeders als voor de jeugdigen die opgenomen werden. In Hoofdstuk 1 staat het ‘asiel’ Steenbeek centraal, dat overigens rond 1900 transformeerde van een tehuis voor merendeels meerderjarige vrouwen met een prostitutieverleden die vrijwillig opgenomen werden naar een instelling voor moeilijk opvoedbare minderjarige meisjes die op indicatie van een kinderrechter of een voogdijvereniging werden behandeld.

Hoofdstuk 2 zoomt in op de ‘levensgeschiedenissen’ van de opgenomen meisjes, die Dubois ‘verpleegden’ noemt. Hoofdstuk 3 is vervolgens gewijd aan Talitha Kumi, een jeugdinstituut voor als jeugdinstituut voor verwaarloosde jonge meisjes die in 1856 ontstond naast het asiel Steenbeek, dat in 1847 was opgericht. In Talitha Kumi werden in de periode tot 1930 zo’n 2500 meisje opgenomen. Volgens Dubois (p. 133) ging het in de jaren dertig niet langer om ‘stumpertjes die honger hadden en gebrek leden’, maar vooral om jongeren met een verwaarlozing die ‘in hoofdzaak van morele aard’ was. In Hoofdstuk 4 worden de ‘Karakters en levens van Talithaantjes’ beschreven en wordt aandacht besteed aan de directrices van de instelling.

In 1863 werd een derde initiatief genomen, naast het asiel en de jeugdinstituut, namelijk Bethel, een huis voor ‘jongedochters’, eveneens ‘verwaarloosd of ontslagen gevangene’, maar niet jonger dan 16 (in 1898 veranderd in 15) jaar en nog niet meerderjarig. Over dit initiatief gaat Hoofdstuk 5. In hoofdstuk 6 worden twee nieuwe centrale figuren in de loop van de geschiedenis van de Heldringstichtingen neergezet. Het gaat om Hendrik Pierson (1834-1923), die in 1877 Heldring opvolgde, en Margaretha Wijnanda Maclaine Pont (1852-1928), die in 1883 secretaris werd van de Heldringstichtingen. Beiden waren betrokken bij de beweging tegen de reglementering van de prostitutie in Nederland en beïnvloed door de groeiende vrouwenbeweging aan het eind van de negentiende eeuw. Onder hun bewind werden in respectievelijk in 1882 en in 1888 een ‘Magdalenahuis’ voor ongehuwde moeders en een ‘Kinderhuis’ voor hun telgen opgericht. Daarover gaan de Hoofdstukken 7 en 8 van het boek.

Met zoveel verschillende instellingen, die aanvankelijk duidelijk omschreven categorieën kinderen en jeugdigen opnamen, ontstond in het begin van de twintigste eeuw het probleem van de juiste plaatsing van de pupil. Dit leidde in 1918 tot de oprichting van De Arendhorst, een ‘observatiehuis’ meisjes, waarover Hoofdstuk 9 gaat. Het groeiende conglomeraat van instellingen vereiste ook de oprichting van eigen scholen en opleidingsinstituten voor pedagogisch en huishoudelijk personeel. Daarover gaat Hoofdstuk 10 getiteld ‘Onderwijs in Zetten 1864-1976’.

In het afsluitende Hoofdstuk 11, dat niet werd geschreven door Dubois, maar door bestuurders uit de periode na 1940, staan de veranderingen vanaf het

begin van de Tweede wereldoorlog tot 2010 centraal. Die veranderingen in de naoorlogse jeugdzorg waren ingrijpend en 'Zetten' speelde hierin een centrale rol. Op 1 januari 2010 werd de Stichting, die de instellingen samen vormden, definitief uit het register van de Kamer van Koophandel geschreven.

'Reddende liefde' is het resultaat van de behoefte om 160 jaar Helderingsstichtingen vast te leggen in een boek dat, aldus Dubois in de Inleiding (p. 13), 'voor een breed publiek de geschiedenis wil weergeven'. Dat is niet de enige verklaring voor het hagiografische karakter dat vooral spreekt uit de stukken die gaan over de mensen die betrokken waren bij de instellingen. Naast Heldering, Pierson en Maclaine Pont waren dat de vrouwelijke directrices van het eerste uur zoals Petronella Voûte en Johanna Kruyf, maar ook een hele reeks 'juffrouwen' die zich met de jeugdigen, overwegend meisjes, bezighielden. Daarnaast zou het in verschillende hoofdstukken gaan over de meisjes zelf, getuige titels als 'levensgeschiedenissen' en 'karakter en levens'.

Feitelijk hebben we echter te maken met beschrijvingen van pupillen door opvoeders in (archief)stukken zoals jaarverslagen en het tijdschrift *De Bode*. Die zijn als bewijs van hun weldadige barmhartigheid voor gelovige en hardwerkende protestanten wellicht functioneel, zeker ook om hen aan te spreken op hun religieuze verantwoordelijkheid deze 'zending' mee te financieren. Maar aan de waarde ervan voor de lezer die uit is op (contextuele) geschiedschrijving over de ervaringswereld van de betrokken meisjes en vrouwen valt te twifelen.

Feitelijk gaat het om een soort gedenkboek, getuige ook de keuze die gemaakt is om de naoorlogse jaren te laten beschrijven door bestuurders zelf. De hele toon van het boek ademt vervlogen tijden en de schaarse contemporaine historische literatuur die wordt gebruikt, wordt nog al eens terzijde geschoven als onterecht kritisch. Zo wordt bijvoorbeeld op p. 36 de heropvoeding van jonge vrouwen in Steenbeek tot 'dienstbode' besproken. De auteurs van twee door Dubois geraadpleegde studies, die stellen dat dit beroep geen garantie bood om niet weer in de prostitutie te vervallen, wordt dan 'anachronistische kritiek' verweten. De auteurs zouden 'volstrekt geen recht doet aan de motieven van Heldering en zijn tijdgenoten'.

Hiermee illustreert echter Dubois hoe weinig afstand hij neemt van bronnen uit het verleden. In de Inleiding meldt de auteur tevens dat de annotatie sober is gehouden. Ik vrees dat niet alleen de annotatie minimaal is, zodat moeilijk van een wetenschappelijke geschiedschrijving kan worden gesproken, ook het contextualiseren van bronnen schiet tekort. Er is in verschillende domeinen, waaronder de historische pedagogiek en vrouwengeschiedenis, veel relevante literatuur die in dit boek niet aan de orde komt.

Archiefstukken spreken, zoals historici weten, niet vanzelf. Vanuit mijn eigen historische onderzoek naar Steenbeek, het abolitionisme en de invloed van de vrouwenbeweging, nationaal als ook internationaal, weet ik dat een theoretische en conceptuele benadering nodig is om een afgewogen geschiedschrijving tot stand te brengen. Die doet niet alleen recht aan de (reddende) liefde, maar ook aan de (zorgende) macht van opvoeders als Heldering en de zijne.

Dat is tevens nodig omdat blijkt dat niet alleen de geschiedschrijving van katholieke jeugdzorginstellingen getekend is door een gebrek aan betrouwbare reflectie op het machtsmisbruik door (vooral mannelijke) opvoeders. Ook het protestantse 'Zetten' kende zijn episode met een psychiater die eind jaren tachtig voor de rechter werd gebracht voor seksueel misbruik van meisjes waarmee hij als professional te maken had. Hij werd uiteindelijk veroordeeld tot zes jaar gevangenisstraf. Even zoeken in de moderne media levert ook aantijgingen op tegen de vader van deze psychiater, die al vóór de Tweede Wereldoorlog de scepter zwaaide binnen de Heldringstichtingen.

Natuurlijk is dat geen bewijs, maar het roept wel om degelijk historisch onderzoek, waarin niet alleen de naar binnen gericht benadering wordt gevolgd die Dubois verkiest in zijn boek. Uit de manier waarop de katholieke clerus omging met dergelijke voorvallen in het verleden weten we dat openheid en bereidheid kritisch en objectief om te gaan met het verleden een sine qua non is om de geloofwaardigheid van opvoeders in stand te houden en recht te doen aan de leefwereld van de pupillen van toen. Ik hoop dat het rijke historische materiaal dat in 'Reddende liefde' ontegenzeggelijk is vergaard aanleiding zal zijn tot nieuw historisch onderzoek naar dit aspect uit de historische pedagogiek.